

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В.М.КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЮРИДИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 13

Київ
2001

Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 13. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. — 568 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії держави і права, державного управління, адміністративного, конституційного, міжнародного, цивільного і підприємницького, аграрного та екологічного права, кримінології, кримінального і кримінально-процесуального права. Значна увага приділяється проблемам сучасної політичної науки.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати правові та політичні знання теоретичного і прикладного характеру.

**Збірник затверджено ВАК України як наукове фахове видання,
в якому можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень**

Редакційна колегія

Ю.С. Шемшученко, доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії); В.Д. Бабкін, доктор юридичних наук (головний редактор з юридичних наук); І.О. Кресіна, доктор політичних наук (головний редактор з політичних наук); В.П. Горбатенко, доктор політичних наук (заступник головного редактора з політичних наук — відповідальний секретар); М.І. Сірий, кандидат юридичних наук (заступник головного редактора з юридичних наук — відповідальний секретар); В.Б. Авер'янов, доктор юридичних наук; В.І. Акуленко, доктор юридичних наук; О.В. Бабкіна, доктор політичних наук; В.М. Бебик, доктор політичних наук; С.В. Бобровник, кандидат юридичних наук; В.Н. Денисов, доктор юридичних наук; В.О. Свєдокимов, кандидат юридичних наук; О.М. Костенко, доктор юридичних наук; Н.Р. Малишева, доктор юридичних наук; В.П. Нагребельний, кандидат юридичних наук; І.Г. Оніщенко, доктор політичних наук; М.В. Оніщук, кандидат юридичних наук; Н.М. Пархоменко, кандидат юридичних наук; В.Ф. Погорілко, доктор юридичних наук; В.І. Семчик, доктор юридичних наук; І.Б. Усенко, кандидат юридичних наук; В.В. Цвєтків, доктор юридичних наук; Я.М. Шевченко, доктор юридичних наук; Л.Є. Шкляр, доктор політичних наук.

Редактор *Т.В.Оніщенко*

Адреса редакції

01001 Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М.Корецького
тел. 229 7396, факс 228 5474

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННИХ ПРАВ
ТА ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНИХ І ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ
ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕРЕАБІЛІТУЮЧИМИ
ОБСТАВИНАМИ**

За сучасних умов роль і місце цивільно-правових норм в українському суспільстві швидко зростає. Особливо підвищилися вимоги до їх якості після прийняття Конституції України, в якій по новому сформульовані положення щодо гарантій належної реалізації прав та свобод людини і громадянина, в тому числі у сфері цивільно-правових відносин. Відповідно до ст. 21, 22, 24, 29 та ін. Конституції України¹ права і свободи забезпечуються та гарантуються не тільки кожній людині, а й особам, які скоїли правопорушення, передбачені Кримінальним кодексом України, але за тих чи інших підстав звільнених від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими підставами. Звільнення від кримінальної відповідальності за такими обставинами призводить до певних цивільно-правових наслідків. Залежно від виду зазначених обставин, правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності можуть відбиватися у стані особистих, а саме — майнових прав особи, яка звільняється від кримінальної відповідальності, у її взаємовідносинах як з державними органами (службовими особами), які прийняли рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності, так і з громадськими організаціями, що займаються роботою з виховання правопорушника і виконують функції, спрямовані на профілактику та боротьбу зі злочинністю.

Закон визначає нереабілітуючі обставини як такі, що констатують вчинення злочину певною особою, але тягнуть за собою відмову у порушенні справи в силу причин, які зумовлюють звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання (п.п.3,4 та 8 ст.6., ст.8-10 КПК України, ст.51 КК України). Нереабілітуючі обставини поділяються на:

1) обставини, які виражають неможливість притягнення особи до кримінальної відповідальності та застосування до неї мір кримінального покарання в силу об'єктивних причин її відсутності. Це смерть особи, яка вчинила злочин (п.8 ст.6 КПК України).

2) обставини, що констатують прощення державою особи, яка скоїла злочинне діяння, з урахуванням характеризуючих цю особу та діяння обставин: наявність акта амністії чи помилування особи (п.4 ст.6 КПК України); наявність обставин, які свідчать, що правопорушник може бути виправлений у результаті застосування заходів громадського впливу — направлення матеріалів на розгляд товариського суду, передання особи на поруки, застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст.51 КК України, ст.8-10 КПК України);

3) обставини, які свідчать про втрату особою суспільної безпеки у зв'язку з тим, що минув деякий час із моменту скоєння злочину і з урахуванням поведінки правопорушника в період цього часу. Це скінчення строків давності

притягнення до кримінальної відповідальності (п.3 ст.6 КПК України, ст.48 КК України).

Наявність будь-якої з вищевказаних обставин є підставою для прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи. Але звільнення особи від кримінальної відповідальності за не реабілітуючими обставинами не звільняє її від обов'язку відшкодувати матеріальну, моральну та фізичну шкоду. Наслідки звільнення осіб, які скоїли злочин, за не реабілітуючими обставинами зумовлюють цілий спектр правових засобів захисту законних прав та інтересів, насамперед потерпілих та підприємств, установ чи організацій, які зазнали матеріальної шкоди від злочину і виявили вимогу про її відшкодування, а також відновлення "доброго імені" громадянина, що звільняється від кримінальної відповідальності за не реабілітуючих підстав.

Відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочином, реалізація інших заходів захисту порушених майнових прав державних та приватних підприємств і організацій або окремих громадян є одним із найбільш важливих завдань, які стоять як перед цивільним процесом так і перед кримінальним процесом, і знайшли своє закріплення в чинному законодавстві². Тому не дивно, що в юридичній літературі цим питанням приділяється велика увага³.

Правові засоби захисту порушених злочином майнових прав поділяються на позовні та не позовні⁴. Значне місце серед них належить позовним, які є винятковою прерогативою суду, що може відповідно до своєї компетенції приймати заключні рішення з цивільних позовів за цими питаннями виключно у порядку цивільного судочинства. Непозовні засоби захисту та поновлення майнових прав, порушених злочинними діями, можуть здійснюватися і в досудових стадіях процесу, зокрема, на початковому його етапі органами та посадовими особами при прийнятті та реалізації ними рішень щодо відмови у порушенні кримінальної справи. Одним із таких засобів є повернення законним володільцям майна (грошей, цінностей, інших речей), протиправно відчуженого у них шляхом здійснення злочину. В літературі цей засіб частіше називають кримінально-правовий⁵, або кримінально-процесуальною реституцією⁶. В основі кримінально-правової реституції лежить деліктне зобов'язання. Загальне поняття такого зобов'язання дає нам цивільно-правова норма. Згідно зі ст.440 ЦК України, шкода, заподіяна особі або майну громадянина, а також організації, підлягає відшкодуванню особою, яка заподіяла шкоду, в повному обсязі, за винятком випадків, передбачених законодавством. Це правило застосовується в усіх випадках, коли утворені в результаті вчинення злочину та заподіяння ним майнової шкоди спірні матеріально-правові відносини не регулюються спеціальною нормою, яка визначає порядок і розмір шкоди, що підлягає відшкодуванню.

У переважній своїй більшості не позовні засоби теж передбачають необхідність оформлення суті, підстав і розміру цивільно-правових претензій у вигляді цивільного позову, коли особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, вправі пред'явити його згідно зі ст.28 КПК України до обвинуваченого або осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого. Але ж доказування підстав і розміру такого позову в кримінальній справі має провадитися повністю за правилами не цивільного, а кримінального судочинства⁷. Тому останнім (не позовним) засобом приділяється не менш важливе значення. Вони застосовуються в досудових стадіях кримінального су-

дочинства при прийнятті органами попереднього розслідування (або суду) процесуальних рішень про закриття кримінальної справи з не реабілітуючих підстав, що тягнуть за собою певні цивільно-правові наслідки, у тому числі і щодо особи, яка звільняється від кримінальної відповідальності за такими обставинами.

Оскільки вказані підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності не реабілітують правопорушника і не поновлюють повним обсягом належні йому права та добру репутацію, то вони не знімають із особи, яка звільняється від кримінальної відповідальності, обов'язку прийняти на себе зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої злочином, та залагодження її наслідків повним розміром. Питання щодо відшкодування шкоди, заподіяної діями померлого, може вирішуватися за рахунок нащадків померлого або осіб, які прийняли на себе управління його майном, але ж тільки в межах вартості цього майна.

Якщо матеріальна шкода завдана злочином неповнолітнього у віці від 14 до 15 років, відповідальність за нього повним обсягом несуть батьки (усиновителі), опікуни чи учбові, виховні або лікувальні заклади, під наглядом яких він перебував (ст.446 ЦК України). У разі заподіяння шкоди неповнолітнім правопорушником у віці понад 15 років суб'єктом майнової відповідальності буде, в першу чергу, він сам. У випадках, якщо у неповнолітнього немає майна або заробітку, достатнього для повного відшкодування шкоди, до відповідальності можуть залучатися його батьки (усиновителі) або піклувальники (ст.447 ЦК України). Крім того, у деяких випадках законодавець використовує можливість усунення завданої злочином шкоди як кримінально-правовий стимул для відновлення доброї репутації або пом'якшення суспільної небезпеки особи, яка її завдала. До їх числа відноситься, наприклад, визнання добровільного відшкодування або усунення шкоди, завданої злочинними діями (п.1 ст.40 КК України). Повне або часткове відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди як одна з обставин, що характеризує посткримінальну поведінку особи, яка вчинила злочин, приймається до уваги при вирішенні питання щодо звільнення її від кримінальної відповідальності за вчинений злочин у зв'язку із застосуванням заходів громадського впливу (ст.51 КК України, ст.8-9 КПК України).

Крім усього цього, захист порушених майнових прав при звільненні від кримінальної відповідальності за не реабілітуючими обставинами є дуже необхідним з юридично-технічної точки зору, економічної вигоди для держави та учасників процесу, а також характеризується більш високою ефективністю. Його здійснення таким чином значно прискорює відновлення майнової сфери осіб, постраждалих від злочину, економить час та засоби як правоохоронних органів, так і суб'єктів спірних правовідносин, а також інших осіб, залучених у сферу цивільного та кримінального процесу. Ним не потрібно повторно відволікатися від встановлення одних і тих же обставин. Такий підхід повторює виховне значення заходів щодо захисту майнових прав громадян від злочинних посягань, робить злочин "економічно не вигідним".

Перенесення питання щодо відшкодування завданої злочином шкоди у сферу цивільного судочинства при звільненні від кримінальної відповідальності за не реабілітуючими обставинами відбувається у тих випадках, коли вона не могла бути відшкодована у процесі перевірки заяви або повідомлен-

ня про злочин повним обсягом, не дивлячись на усі застосовані заходи, передбачені законодавством. Таке їх перенесення відбувається і у випадках, коли ця шкода не може бути відшкодована повним обсягом та з урахуванням подальшого розгляду матеріалів, щодо яких особа звільняється від кримінальної відповідальності і до якої застосовуються заходи громадського впливу. Це має місце також у випадках, коли належність речей та предметів, які підлягають поверненню законним володарям у порядку цивільно-правової реституції, оспорується тим чи іншим учасником процесу (ч.2 ст.81 КПК України).

1. Конституція України. — К., 1996. — С.8; Коментар до Конституції України. — К., 1997. — С.20; Цивільне право України. — К., 2000. — С.32; 2. *Петрухин И.Л., Батуров Г.П., Морщакова Т.Г.* Теоретические основы эффективности правосудия. — М., 1979. — С.61; *Дубинский А.Я.* Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы. — К., 1984. — С.48; 3. *Исаев М.* О возложении обязанности загладить вред и о гражданском иске в уголовном процессе // Сов. Право. — 1926. — №3. — С.82-84; 4. *Алексеев С.С.* Проблемы теории права: Курс лекций. — Свердловск, 1972. — Т.1. — С.380; 5. *Зинатуллин З.З.* Возмещение материального ущерба в уголовном процессе. — Казань, 1974. — С.28; *Мазалов А.Г.* Гражданский иск в уголовном процессе. — М., 1977. — С. 20; 6. *Александров С.А.* Правовые гарантии возмещения ущерба в уголовном процессе (досудебные стадии). — Горький, 1976. — С.24; 7. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального Кодексу України // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1997. — №7-8. — 624 с.

С.А. ПИЛИПЕНКО

СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ОБОВ'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ

Страховання відповідальності є самостійною галуззю страхової діяльності. На відміну від особистого страхування, де страхування проводиться на випадок настання певних подій, пов'язаних із життям та працездатністю громадян (застрахованих), безпосередньою метою страхування відповідальності є захист економічних інтересів страхувальника як потенційного спричинителя шкоди третім особам. Зазначеним особам діями або бездіяльністю страхувальників може бути спричинена шкода, яку він повинен буде відшкодувати. Це потягне для страхувальника певні збитки, для уникнення яких він і укладає договір страхування цивільної відповідальності. У деяких випадках захист може відбуватися в добровільному порядку, а і держава піклується про це шляхом введення обов'язкових видів страхування відповідальності.

Об'єктами страхування відповідальності є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (ст. 4 Закону України "Про страхування").

Серед багатьох видів страхування особливий інтерес привертає страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, метою якого є забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної третім особам внаслідок

© ПИЛИПЕНКО Світлана Анатоліївна — ад'юнкт кафедри цивільного права Національної академії внутрішніх справ України